

Jelena Miholić Madunović

Hrvatski školski muzej, Zagreb

UDK 069.5:37](497.521.2)
371.673:069.5](497.521.2)

Primljeno: 27. 1. 2020.

Prihvaćeno: 10. 3. 2020.

Pregledni članak

ZORNO UČENJE U NASTAVI POVIJESTI 19. I 20. STOLJEĆA: ZIDNE TABLE U ZBIRCI NASTAVNIH SREDSTAVA I POMAGALA HRVATSKOGA ŠKOLSKOG MUZEJA

Sažetak

U radu su analizirane zidne table iz nastave povijesti korištene u školama u 19. i početkom 20. stoljeća koje su dio Zbirke nastavnih sredstava i pomagala Hrvatskoga školskog muzeja. Zidne table imale su važnu ulogu kao nastavna pomagala te su se koristile za zorno poučavanje u svim nastavnim predmetima. Iako su zidne table iz nastave povijesti u prvom redu nastavno pomagalo, one su izvor različitih informacija te pružaju uvid u političke, društvene i kulturne prilike hrvatskih zemalja 19. i prve polovine 20. stoljeća. Analizirane zidne table napravljene su u tehnici litografije, tiskarskoj tehnici koja je potaknula brzo i jeftino umnožavanje materijala, te su litografije postale dostupne gotovo svim društvenim slojevima. U radu je stavljen naglasak na pojedine autore litografiranih slika i izdavače tih litografija te je analizirana litografija kao tehnika izrade.

Ključne riječi: *Hrvatski školski muzej (Zagreb)
muzejske zbirke, zidne table, nastava povijesti*

1. Uvod

U Zbirci nastavnih sredstava i pomagala, jednoj od 11 zbirki Hrvatskoga školskog muzeja, čuva se više od 5000 muzejskih predmeta s područja današnje Hrvatske od kraja 17. stoljeća do danas. Riječ je o predmetima koji su bili ili su još uvijek vezani uz nastavni proces i pružaju uvid u različite oblike didaktičke transformacije sadržaja,

materijale i tehnike izrade te funkciju u nastavnom procesu. Veliki dio Zbirke odnosi se na zidne table. Zidne table koristile su se za gotovo sve nastavne predmete te su bile svojevrsan multimedij nastave u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća. Primjenom takvih nastavnih pomagala nastojalo se učeniku približiti nastavni sadržaj te postići što zornija i razumljivija nastava (zorno učenje). U nastavi povijesti najviše su se koristile spomenute zidne table, odnosno vizualna sredstva, jer je baš slika mogla osigurati stjecanje jasnih predodžbi i pojmova o povijesnim događajima i osobama. U radu su analizirane zidne table koje su se koristile u nastavi povijesti u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća na području hrvatskih zemalja. Dio promatranih tabli prikupljan je na razne načine: kupnjom ili donacijama proizvođača iz zemalja u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, hrvatskih proizvođača, ali prije svega velikim donacijama pojedinih osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj tijekom druge polovine 20. stoljeća. Rađene su raznim reproduktivnim tehnikama, a najbrojniji prikazi su kolorirane litografije.

2. O Hrvatskome školskom muzeju

Hrvatski školski muzej osnovan je 19. kolovoza 1901. i jedini je specijalizirani muzej za školstvo u Hrvatskoj. Od svojih početaka nalazi se unutar zgrade Hrvatskoga učiteljskog doma, sagrađene 1889. godine. Osnovni mu je zadatak sustavno prikupljanje, proučavanje i izlaganje građe iz prošlosti i sadašnjosti hrvatskoga školstva i pedagogije. Muzej prikuplja građu donacijama i otkupom, o čemu se redovito vodi dokumentacija.

Prema Statutu, Muzej se sastoji od općega i stručnoga odjela. Stručni odjel obuhvaća deset muzejskih zbirki:

1. Zbirka nastavnih sredstava i pomagala
2. Zbirka školske opreme i predmeta
3. Zbirka radova učenika i nastavnika
4. Zbirka udžbenika i priručnika
5. Zbirka učeničkih i školskih listova
6. Zbirka školskih izvješća
7. Zbirka propisa i službenih publikacija u odgoju i obrazovanju
8. Zbirka fotografija
9. Zbirka razglednica i slikovnog tiska
10. Zbirka igračkaka.

U sastavu stručnoga odjela nalazi se i Arhivska zbirka te Pedagoška knjižnica Davorina Trstenjaka, osnovana 1877., s više od 40 000 svezaka. Stručni odjel obuhvaća i muzejsku dokumentaciju, pedagošku djelatnost Muzeja te zaštitu i restauraciju. S obzirom na to da Muzej nema zaposlenog restauratora, preparatorsko-konzervatorske radove na građi obavlja vanjska služba, odnosno institucije koje po Zakonu o zaštiti i

očuvanju kulturnih dobara (2017; 2018) obavljaju poslove u okviru svoje djelatnosti u skladu sa zakonom.

Na Svjetski dan učitelja 5. listopada 2000. Hrvatski školski muzej otvorio je novouređeni stalni postav s devet izložbenih cjelina koje donose presjek povijesti hrvatskoga školstva i pedagogije 19. i početka 20. stoljeća. Cjeline stalnoga postava su: *Izgled školske učionice potkraj 19. st.*, *Učila: početno čitanje, pisanje i jezici, matematika, vjeronauk, prirodopis, fizika i kemija, povijest i zemljopis, Osnovno školstvo, Srednje i visoko školstvo, Učiteljstvo, Razvoj pedagoške misli u Hrvatskoj, Likovno stvaralaštvo, Ženski i muški ručni rad, Pariška soba* (rad učenika Obrtne škole prema nacrtima Hermana Bolléa sa Svjetske izložbe u Parizu 1900.) te *Radna soba književnika Mate Lovraka*. Na taj način Muzej je otvorio svoja vrata ne samo istraživačima povijesti školstva nego i širem krugu građanstva.

3. Zbirka nastavnih sredstava i pomagala Hrvatskoga školskog muzeja

Zbirka nastavnih sredstava i pomagala kao samostalna zbirka nastala je 2011. Izmjenama i dopunama Statuta Muzeja. Do 2011. građa Zbirke bila je dio Zbirke nastavnih sredstava i školske opreme, radova učenika i nastavnika te likovnih radova. Iako je relativno nedavno nastala kao samostalna zbirka, prikupljanje i sabiranje nastavnih predmeta i pomagala ima tradiciju još od 1871., kada je održana prva izložba učila u Zagrebu. Iste godine osnovan je i Hrvatski pedagoško-književni zbor (glavni inicijator osnivanja Muzeja), koji je od svojega osnutka počeo prikupljati građu za zbirke budućega muzeja.

Gotovo 5000 muzejskih predmeta koji se nalaze u Zbirci datiraju od kraja 17. stoljeća do danas i pružaju uvid u različite oblike didaktičke transformacije, materijale, tehnike izrade i funkciju u nastavnom procesu. Najveći dio građe pripada razdoblju kraja 19. i prve polovine 20. stoljeća. Zbirka prikuplja i pruža uvid u didaktički oblikovane izvore učenja te različita pomagala za rad nastavnika i učenika. Obuhvaćena su sredstva i pomagala iz svih nastavnih predmeta, a najstarija su vezana za nastavu zemljopisa – zemljopisne karte, globusi, zidne table i litografije. U Zbirci nastavnih sredstava i pomagala čuva se učenički pribor (ravnala, šestari, pernice, pera), anatomski modeli tijela, dijafilmovi, životinjski preparati (za prirodopis, prirodoslovlje), globusi i modeli ljudskih rasa (korišteni u nastavi zemljopisa), a najviše je zidnih tabli. Zbirka je heterogena i zbog različitih vrsta predmeta i zbog njihove funkcije. Predmete Zbirke nastavnih sredstava i pomagala Muzej kontinuirano izlaže u stalnom postavu te na povremenim izložbama.

3.1. Inventarizacija predmeta

Prema Pravilniku o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi (2002), inventarizacija je postupak evidentiranja i primarne obrade muzejskoga predmeta na temelju fizičkih karakteristika čitljivih iz samoga predmeta te posredno prikupljenih podataka. Inventarizacija se sastoji od dodjeljivanja inventarne

oznake predmetu i upisivanja osnovnih podataka u inventarnu knjigu. Na inventarizaciju se nadovezuje katalogiziranje, što je trajni postupak vrednovanja muzejskoga predmeta, njegove obrade i bilježenja najpotpunijih podataka o njemu.

Muzejska građa u Zbirci nastavnih sredstava i pomagala, ali i ostalim zbirka Muzeja, inventarizira se i katalogizira u računalnom programu za obradu primarne dokumentacije o muzejskoj građi M++ tvrtke Link 2. Muzejski predmet označava se inventarnom oznakom koja je sastavljena od slovno-broječnih dijelova. Slovni dio označava skraćenicu naziva muzejske institucije ili zbirke, što je u ovom slučaju HŠM. Broječanim dijelom označava se redoslijed ulaska predmeta u inventar fundusa po sustavu tekućih brojeva. Dio je inventariziran u konvencionalnim Inventarnim knjigama Zbirke nastavnih sredstava i pomagala koje su prepisane u računalni program M++ i ima slovnu oznaku Mp (npr. *Prizor iz vojničkoga tabora u Tridesetogodišnjem ratu*, HŠM Mp 6514). Zapis svakoga pojedinog predmeta sadržava sve potrebne dostupne elemente koji su propisani Pravilnikom o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske. Prema tome, zapisi sadržavaju sljedeće kategorije podataka: vrsta/naziv, naslov predmeta, datacija, autor, mjere, materijal/tehnika, inventarna oznaka predmeta te identifikacijska fotografija predmeta (Zlodi i Validžija, 2016). Većina jedinica građe Zbirke dokumentirana je jednom ili dvjema fotografijama. Svaka fotografija označena je inventarnim brojem primjerka, a svaka oznaka fotografije različita je za svaku jedinicu građe. Inventarni brojevi građe upisani su na poledini predmeta, kartonskim oznakama ili omotima.

3.2. Smještaj i zaštita predmeta u Zbirci

Prema Zakonu o muzejima (2018; 2019), muzejsku građu potrebno je zaštititi kao kulturno dobro te se na nju primjenjuju razni propisi o zaštiti kulturnih dobara. Da bi se fizički zaštitila, građa Muzeja čuva se u posebnim prostorijama (muzejskim čuvaonicama/depoima), gdje se provodi preventivna zaštita koja se sastoji od osiguravanja odgovarajuće temperature i relativne vlažnosti zraka, osiguravanja svjetlosnih uvjeta, uništavanja nametnika, kontrole ljudi (osoblja i korisnika) kao i prevencije djelovanja štetnih tvari. Građa je primarno zaštićena beskiselinskim folijama i omotima, a smještena je u arhivskim kutijama na metalnim protupožarnim policama i ladičarima. Zidne table i zemljopisne karte čuvaju se na posebnim metalnim mrežama, gdje su dodatno zaštićene beskiselinskim folijama. U prostoru čuvaonica svakodnevno se provjerava temperatura i relativna vlažnost zraka, što se prati na termometru. Temperatura prikladna za pohranu papirnate građe (u ovom slučaju litografija) iznosi između 19 i 24 °C (Laszlo i Dragojević, 2010, 29). Vrlo je važno izbjegavati nagle promjene temperature jer one mogu uzrokovati širenje i skupljanje materijala, što može dovesti do trajnih oštećenja predmeta. Što se tiče relativne vlažnosti zraka (RV), njezina srednja vrijednost u prostorijama gdje se čuva građa trebala bi biti između 40 i 50 %. Niska relativna vlažnost zraka uzrokuje sušenje papira, zbog čega postaje iznimno krhak i lako se raspada, a RV veći od 70 % ubrzava kemijske reakcije, uzrokuje neravnine, bubrenje papira te pospješuje zarazu insektima (Laszlo i Dragojević, 2010, 31).

Predmeti iz Zbirke nastavnih sredstava i pomagala čuvaju se u prostorijama unutar zgrade Hrvatskoga školskog doma, gdje se nalazi i sam Muzej. Zbog predmeta većih dimenzija i količine, građa Zbirke smještena je u više spremišta i podrumске prostorije. Glavno spremište Zbirke nalazi se na tavanskom prostoru, gdje su osim predmeta iz ove pohranjeni predmeti iz još tri zbirke: Zbirke radova učenika i nastavnika, Zbirke školske opreme i predmeta te Zbirke igračaka. Osim u spremištima dio građe Zbirke izložen je u stalnom postavu Muzeja.

4. Zidne table iz nastave povijesti kroz Zbirku nastavnih sredstava i pomagala Hrvatskoga školskog muzeja

U Zbirci nastavnih sredstava i pomagala veliki dio zauzimaju školske zidne table, kojih ima oko tisuću komada. Zidne table od sredine 19. stoljeća bile su vrlo važne kao nastavna pomagala. Slika je zbog svoje pristupačnosti i jasnoće dobila veliku ulogu u zornoj nastavi, kojoj je cilj bio što bolje učenicima objasniti nastavni sadržaj koji se uči. Zidne table koristile su se za gotovo sve nastavne predmete, a svoj vrhunac doživljavaju krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada preplavljuju učionice osnovnih škola u mnogim europskim zemljama (Majhut i Batinić, 2017, 53).

Što se tiče nastave povijesti, već su školski zakoni iz 1874. i 1888. u Hrvatskoj propisivali da se povijest uči u višim razredima pučkih škola kao obvezni nastavni predmet. Kako bi nastava povijesti bila što zornija, rabila su se razna učila i pomagala – povijesni predmeti kao što su staro oruđe, oružje ili novac, slike povijesnih i nadgrob-nih spomenika, nošnje, povijesni zemljovid i predložci koji predočuju političke odnose zemalja u pojedinim razdobljima te prikazi običaja raznih naroda. Najveći dio nastavnih pomagala iz nastave povijesti odnosio se upravo na zidne table.

Najcjelovitiji pregled školskih zidnih tabli iz fundusa Zbirke nastavnih sredstava i pomagala napravila je Vesna Rapo 2012. izložbom *Kolorirane litografije: ilustrativna nastavna pomagala u zbirkama Hrvatskoga školskog muzeja*. Izložba je bila popraćena i opsežnim katalogom koji sadržava 922 kataloške jedinice, što je ujedno bila dobra pomoć i podloga za ovaj rad. Važno je napomenuti da je teško tematski raspodijeliti pojedine table jer se njihovi prikazi i tematska značenja isprepleću te su pojedine table bile u uporabi kao pomagala u više različitih nastavnih predmeta. Stoga su za potrebe ovoga rada analizirane zidne table s prikazima povijesnih događaja koje su se sigurno i jedino upotrebljavale u nastavi povijesti. Tematika zidnih tabli iz nastave povijesti uglavnom je vezana uz antiku i srednji vijek, a sve promatrane zidne table napravljene su u tehnici litografije. Iz muzeografske perspektive vrlo je važno poznavati tehniku izrade predmeta da bi se mogli osigurati odgovarajući uvjeti fizičkoga čuvanja građe. Muzejski je predmet svojim oblikom i materijalom izvor različitih informacija, a u ovom kontekstu poznavanje tehnike može pomoći u boljoj interpretaciji samoga predmeta (npr. pomoć pri dataciji kada na predmetu nema drugih podataka).

4.1. Litografija kao grafička tehnika

Prva polovina 19. stoljeća razdoblje je nastanka i razvoja novih reprodukcijских grafičkih tehnika plošnoga tiska. Potpuno nova tiskarska tehnika bila je litografija – kamenotisak. U litografskoj je preši od jedne ploče bilo moguće napraviti gotovo neograničen broj otisaka. Stoga se litografija otpočetak usko povezivala s jeftinim tiskom za široku uporabu, a zbog pristupačne cijene postala je dostupna gotovo svim društvenim slojevima. U drugoj polovini 19. stoljeća litografija je postala dominantna na svim područjima popularne i uporabne grafike, a litografske radionice otvarale su se u brojnim europskim, ali i hrvatskim gradovima. U tom periodu vrlo popularna postaje kromolitografija (kamenotisak u boji), čijim je daljnjim napretkom omogućeno vjerno reproduciranje uljenih slika u tisku (Bregovac Pisk, 2000, 311). Kao podvrsta kromolitografije ističe se oleografija – tehnika višebojne litografije koja je po površini ohrapavljena dodatnim tiskarskim postupkom i presvučena slojem uljenoga laka tako da stvara lažni dojam površine uljene slike (Pelc, 2000, 335).

Svi ti čimbenici rezultirali su sve masovnijom uporabom te tehnike u obrazovanju. U izradi litografija za nastavu nastojao se poštovati interdisciplinarni pristup u suradnji s učiteljem, umjetnikom i izdavačem, a zadovoljavanjem svih pedagoških zahtjeva nije se umanjila umjetnička vrijednost samih djela. Velike nakladničke kuće često su uz obrtnike imale i umjetnike koji su bilježili društvene i političke događaje vremena, ali i slikali pojedine događaje za potrebe obrazovnoga procesa te nastavnih planova i programa (Rapo, 2012, 38).

4.2. Vanjska obilježja i opći podaci o zidnim tablama

Većina promatranih zidnih tabli na sebi ima podatke važne za analizu: umjetnikovo ime ili inicijale, godinu slikanja, mjesto, podatke o nakladniku, litografu i litografskom zavodu. Na pojedinim tablama podaci su otisnuti ili napisani, a negdje su tiskani na naljepnicama zalijepljenim na prednjoj ili stražnjoj strani. S obzirom na njihovu primjenu, zidne table rađene su na velikom formatu, na podlozi od debljega papira ili kartona. Rubovi tabli često su učvršćeni platnenim vrpcama, a na vrhu se nalaze dvije rupe za vješanje.

Većina litografija restaurirana je i opremana prema potrebama, financijskim mogućnostima i planu prioriteta za restauriranje Hrvatskoga školskog muzeja, ali svi su prikazi preventivno zaštićeni i smješteni u odgovarajućim fizičkim i mikroklimatskim uvjetima (19–24 °C, RV 40–50 %). Zidne table došle su u vlasništvo Muzeja kupnjom ili donacijama hrvatskih i drugih proizvođača s područja Austro-Ugarske Monarhije te donacijama pojedinih osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj tijekom druge polovine 20. stoljeća. Gotovo polovica promatranih tabli dar je Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i dio su Muzeja od samoga početka 1901. godine.

Litografije iz fundusa Hrvatskoga školskog muzeja posebno su zanimljive jer postoji potvrda da su upravo ta izdanja bila u uporabi u hrvatskim školama, a na pojedinim

Slika 1. *Borba s Tatarima*
(HŠM Mp 1006)

litografijama nalaze se pečatnjaci škola koji nam to potvrđuju (vidi sliku 1). Tako je na litografiji *Borba s Tatarima. Braća Kreš, Rak i Kupiša izbavljaju kralja Belu IV. god. 1242.* (HŠM Mp 1006) otisnut žig Ženske građanske škole u Zagrebu.

Na nizu litografija njemačkih izdavača s temama iz antičke i srednjovjekovne povijesti (*Die Römer setzen sich an der Donau fest. Carnuntum* – HŠM Mp 6534, *Die Eidgenossen am arული 1308.* – HŠM Mp 6535, *Caesaris cum Ariovisto colloquium* – HŠM Mp 6503, *Vercingetorix cum nonnullis principibus gallorum* – HŠM Mp 6504, *Exercitus caesaris in Britanniam exponitur* – HŠM Mp 6505, *Avaricum a Caesare oppugnatum* – HŠM Mp 6506, *Alesia* – HŠM Mp 6507) nalazi se žig Učiteljske škole u Zagrebu (vidi sliku 2).

Zanimljivo je izdvojiti litografiju *Znameniti austrougarski junaci* (HŠM Mp 6502) jer su na njoj otisnuta dva žiga: Ženske učiteljske škole u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu i Učiteljske škole u Zagrebu (vidi sliku 3). Ženska učiteljska škola sestara milosrdnica djelovala je od 1848. do 1946., a nakon Drugoga svjetskog rata njezinu djelatnost nastavlja Učiteljska škola u Zagrebu, koja je vjerojatno naslijedila njezina nastavna pomagala. Ovaj primjer pokazuje dugi kontinuitet i potvrđuje da su se table nastavile koristiti i u drugoj polovini 20. stoljeća.

Slika 2. *Caesaris cum Ariovisto colloquium* (HŠM Mp 6503)

4.3. Umjetnici i izdavači

Litografije su nastajale na temelju slikovnih predložaka, stoga je važno vidjeti tko su bili autori litografiranih slika. Najveći broj crtačkih predložaka za crno-bijele litografije izradio je 1868. Josip Franjo Mücke (1819. – 1883.), jedan od predstavnika historijskoga slikarstva u Hrvatskoj, za koje je karakteristično slikanje prikaza važnih događaja iz nacionalne prošlosti. Mücke je napravio ciklus od osam litografija vezanih uz početke povijesti hrvatskoga naroda (vidi sliku 4). Shvaćajući želje suvremene publike, izradio je niz povijesnih slika: *Dolazak Hrvata* (HŠM Mp 4928), *Savez župana s Ljudevitom Posavskim* (HŠM Mp 4929), *Smaknuće Ljutomišlja* (HŠM Mp 49309), *Smrt Stjepana II* (HŠM Mp 4933). Iste litografije ponovno su tiskane krajem 19. stoljeća u nakladi knjižare Lavoslava Hartmana, što svjedoči o njihovoj popularnosti tijekom više desetljeća (Pelc, 2000, 335).

U istom duhu stvarao je i Mückeov učenik Ferdinand Quiquerez (1845. – 1893.), autor slike *Zrinski i Frankopan u tamnici – posljednji sati bana Petra Zrinskog i kneza Frana Krste Frankopana* iz 1883. (vidi sliku 5). Tu sliku naručio je zagrebački izdavač

Slika 3. Otisnuti žigovi dviju škola na litografiji (HŠM Mp 6502)

Slika 4. Dolazak Hrvatah u Hrvatsku (HŠM Mp 4928)

Slika 5. Zrinski i Frankopan u tamnici (HŠM Mp 1018)

Slika 6. *Smrt kralja Petra Svačića na gori Gvozd* (HŠM 30892)

Petar Nikolić da bi ju umnožio u kromolitografiji (Bregovac Pisk, 2000, 304). Važno je napomenuti da su pojedini umjetnici već u pripremnim radovima bili u dogovoru s izdavačima koji bi objavili njihove radove, što je često rezultiralo vrlo opsežnim brojem izdanja.

Impozantna je litografija napravljena na temelju slike *Smrt kralja Petra Svačića na gori Gvozd 1097. godine* (HŠM 30892) Otona Ivekovića (1869. – 1939.), koji je svoje naukovanje započeo kod Quiquereza (vidi sliku 6). Slika je nadahnuta literarnim predloškom, pjesmom Augusta Šenoe, a slikana je dva puta, 1894. i 1895. godine (Bregovac Pisk, 2000, 304).

Iz spomenutih primjera vidljivo je da su vrlo popularni bili prikazi iz nacionalne povijesti, koji su u europskim zemljama postali traženi već u prvoj polovini 19. stoljeća. U Hrvatskoj se većina takvih djela javlja u drugoj polovini 19. stoljeća, što je povezano s procesom daljnje nacionalne integracije započetim u prvoj polovini toga stoljeća s hrvatskim narodnim preporodom i buđenjem nacionalne svijesti. U povijesti umjetnosti taj stil poznat je kao historijsko slikarstvo, a u najširem smislu bavio se temama iz nacionalne povijesti, antike i mitologije, kao i portretima. U Hrvatskoj su posebno popularne bile teme iz srednjega vijeka – dolazak Hrvata, hrvatski kraljevi, bitke, alegorijski prikazi vezani uz kulturnu i političku povijest te portreti istaknutih ličnosti hrvatske povijesti. Slike i ilustracije postaju utjelovljenje rodoljubnih težnji za vlastitom samostalnošću, a zidne table korištene u nastavi povijesti bile su ogledalo kulturnih i političkih događaja doba u kojem nastaju.

Osim školskih zidnih tabli vezanih uz nacionalnu povijest, vrlo popularne bile su table o antičkoj povijesti. Među njima se posebno ističu ilustrativne zorne table Cezarovih ratova – *De bello Gallico*, izvrsne za zornu nastavu o antičkom životu, koje je litografirao Franz Müller Münster. Godine 1893. na Svjetskoj izložbi u Chicagu te table bile su nagrađene, a u školskim krugovima bile su vrlo popularne jer se uz ilustracije nalaze tekstovi koji su vrlo dobro pratili nastavne jedinice (Rapo, 2012, 42).

Izdavanje zidnih tabli zanimljivo je promatrati i u kontekstu rekonstrukcije rada litografskih radionica i tiskara, koje se osnivaju sa sve većom potražnjom za litografijama. Premda litografske radionice s tiskarama krajem 19. stoljeća djeluju i u drugim većim hrvatskim gradovima (Rijeci, Zadru, Osijeku), Zagreb je kao kulturno središte zadržao primat u proizvodnji litografija (Bodiš i Petek, 2014, 71). Utemeljiteljem litografije u Hrvatskoj smatra se Carl (Dragutin) Albrecht, koji 1845. u Dugoj ulici (danas Radićevoj) u Zagrebu otvara samostalnu tiskaru, a od 1851. počinje se baviti izradom likovnih motiva (Rapo, 2012, 17).

Vrlo važna izdavačka kuća druge polovine 19. stoljeća bila je Knjižara Lavoslava Hartmana (Kugli i Deutsch). Lavoslav Hartman seli se 1856. u Zagreb, gdje preuzima knjižaru Ljudevita Gaja. Godine 1862. Hartman je započeo izdavanje dječjih knjiga s raskošnim ilustriranim litografijama u boji, a 1877. postaje i prvi hrvatski tiskar školskih udžbenika (Majhut, 2006, 183). Prije svoje smrti 1881. Hartman je prodao knjižaru svojim pomoćnicima Stjepanu Kugliju i Albertu Deutschu, koji nastavljaju njegovu bogatu djelatnost. Od 1902. knjižaru vodi samo Stjepan Kugli zajedno sa sinovima, a Knjižara S. Kugli s vremenom postaje najveća knjižarsko-izdavačka kuća u Hrvatskoj do 1945. godine (Topić, 2011, 137).

Krajem 19. stoljeća za razvoj litografije postaje važna još jedna osoba – Vladimir Rožankowski (vidi sliku 7). On je 1898. u Zagrebu osnovao knjigotiskaru i litografski zavod koji će odgojiti brojne majstore litografe i tiskare te opremiti knjige, diplome, povelje i sitni tisak kvalitetom koja se može okarakterizirati kao primijenjena umjetnost (Bodiš i Petek, 2014, 72). U povijesti tiskarstva taj zavod važan je zbog izrade vrsnih litografskih proizvoda: plakata, naslovnih listova i natpisa, planova grada, zemljopisnih karata, ali i zidnih tabli.

Litografije se nisu izdavale samo u Zagrebu nego i u velikim europskim središtima kao što su Beč, Prag, Budimpešta, Leipzig, Prag, Dresden. U mnogim slučajevima zahtjevniji predlošci morali su biti litografirani u inozemnim ateljeima (npr. Reiffenstein & Rösch, Ad. Lehmann's). Od stranih izdavača litografija još se ističu A. Pichlers Witwe & Sohn i C. C. Meinhold (vidi sliku 8). Oni su prema originalima umjetnika izrađivali zbirke zidnih slika za školu i kuću, uz koje su se često nalazili i popratni tekstovi. Izdavači su naglašavali da za “zornu obuku iz povijesti u svim vrstama škola prednost treba davati kulturnoj povijesti i duhu vremena pred činovima nasilja” (Rapo, 2012, 43), a takvo razmišljanje zadovoljilo je i nastavnike i umjetnike te rezultiralo vrhunskim litografijama umjetničkih vrijednosti i pedagoških sadržaja.

Slika 7. Prijenos kostiju Zrinskoga i Frankopana (HŠM Mp 2958), u izdanju Rožankowski i drug d.d.

Slika 8. Opsada u 14. stoljeću (HŠM Mp 6521), u izdanju A. Pichlers Witwe & Sohn

5. Zaključak

Zidne table bile su osnovno sredstvo zorne nastave i kao takve vrlo važno didaktičko pomagalo u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća. Uloga zidnih tabli dolazila je do izražaja pogotovo u nastavi povijesti jer je baš slika mogla jasno dočarati vremenski i prostorno udaljene događaje i osobe, a nastavnik je ilustracijom jasno mogao potkrijepiti i objasniti nastavnu jedinicu. Zidne table iz nastave povijesti vrlo su zanimljive jer su pratile društvene i političke događaje vremena u kojem su nastale. Iako su zidne table prvenstveno nastavno pomagalo, u muzejskom kontekstu one postaju muzejski predmeti koji ne samo da svjedoče o razvoju školstva u Hrvatskoj nego nam pružaju uvid i u političke, društvene i kulturne prilike hrvatskih zemalja druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. Sadržavaju brojne informacije te pružaju uvid u različite teme: bogatstvo grafičkih tehnika, opuse pojedinih autora, razvoj nakladništva i tiskarskih zavoda, razvoj didaktičkih materijala, proučavanje nastavnih programa. Litografije, ali i ostale muzejske predmete vrlo je važno čuvati u odgovarajućim fizičkim i mikroklimatskim uvjetima da bi se zaštitila njihova izvornost, reprezentativnost, neponovljivost te sve ostale informacije koje nam ti predmeti prenose. Ovim pregledom željela se pokazati raskoš litografskih materijala Hrvatskoga školskog muzeja, koji su obilježili razvoj hrvatskoga obrazovnog sustava, ali i naglasiti njihova umjetnička vrijednost i uloga u izgradnji identiteta i oblikovanju nacionalne svijesti.

LITERATURA

1. Bodiš, M. i Petek, D. (2014). Povelje zagrebačkih građanskih društava u Zbirci Zagrabiensia. *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnost suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, 18, str. 61-88.
2. Bregovac Pisk, M. (2000). Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća (pregled tema iz nacionalne povijesti). U: *Historicizam u Hrvatskoj* (katalog izložbe). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, str. 299-312.
3. *Hrvatski školski muzej 1901. – 2001.: stalni postav*. (2001). Zagreb: Hrvatski školski muzej.
4. Laszlo, Ž. i Dragojević, A. (2010). *Priručnik preventivne zaštite umjetnina na papiru*. Zagreb: Crescat; Hrvatski restauratorski zavod; Muzejski dokumentacijski centar.
5. Majhut, B. (2006). Datiranje Kuglijevih izdanja. U: Brešić, V., ur. *Osmišljavanja: zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela*. Zagreb: Filozofski fakultet, str. 181-197.
6. Majhut, B. i Batinić, Š. (2017). *Hrvatska slikovnica do 1945*. Zagreb: Hrvatski školski muzej; Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
7. Pelc, M. (2000). Slike za široku potrošnju: hrvatska grafika druge polovine 19. stoljeća. U: *Historicizam u Hrvatskoj* (katalog izložbe). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, str. 329-336.
8. Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja muzejske dokumentacije o muzejskoj građi. (2002). *Narodne novine*, br. 108. Zagreb.
9. Rapo, V. (2012). *Kolorirane litografije: ilustrativna nastavna pomagala u zbirkama Hrvatskoga školskog muzeja*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

10. Topić, N. (2011). Knjižarska klasifikacija: primjeri i kriteriji klasifikacije hrvatskih knjižara u prodajnim katalozima i popisima knjiga početkom 20. stoljeća. *Libellarium*, 4 (2), str. 121-145.
11. Zakon o muzejima. (2018; 2019). *Narodne novine*, br. 61; br. 98. Zagreb.
12. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. (2017; 2018). *Narodne novine*, br. 44; br. 90. Zagreb.
13. Zlodi, G. i Validžija, I. (2016). *Smjernice za izradu popisa muzejskih predmeta u zbirci s osnovnim podacima za registraciju zbirke kao kulturnog dobra: osnovni pojmovi i preporučene razine dokumentacijske obrade: radna verzija*. Zagreb [neobjavljeni tekst].

Jelena Miholić Madunović, Zagreb

GRAPHIC HISTORY TEACHING IN THE 19th AND 20th CENTURIES: WALL BOARDS WITHIN THE COLLECTION OF TEACHING TOOLS AND AIDS OF THE CROATIAN SCHOOL MUSEUM

Summary

The paper analyzes wall boards used in history teaching in schools in the 19th century and the early 20th century, which are part of the Croatian School Museum's Collection of Teaching Tools and Aids. These wall boards played an important role as teaching aids and were used for graphic teaching of all courses. Although the wall boards used for history teaching were primarily a teaching aid, they are a source of different information, describing the political, social and cultural conditions in Croatian lands in the 19th century and the first half of the 20th century. The analyzed wall boards were made using lithography technique, which prompted fast and cheap reproduction of materials and became available to almost all levels of society. The paper underlines certain authors of such lithographic pictures and their publishers and also analyzes lithography as a print technique.

Key words: Croatian School Museum (Zagreb)
museum collections, wall boards, history teaching